

ПРЫНЦЫПЫ АПІСАННЯ НАЦЫЯНАЛЬнай АДМЕТНАСЦІ ПАРЭМІЯЛАГІчнага ФОНДУ БЕЛАРУСКАй МОВЫ

Петрушэўская Юлія Анатольеўна

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова
(г. Магілёў, Беларусь)

У артыкуле разглядаюцца прынцыпы апісання нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы: размежаванне нацыянальна-культурнай і нацыянальна-моўнай адметнасці прыказак ці асобных элементаў іх унутранай будовы; улік нацыянальнай адметнасці інішамоўных і агульных з інішымі мовамі прыказак; сінхранічны падыход да апісання нацыянальнай адметнасці прыказак; патрабаванне да высокай ступені рэпрэзентатыўнасці парэміялагічнага матэрыялу; магчымасць вымярэння ступені нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду мовы.

Ключавыя словы: беларуская мова, парэміялагічны фонд, прыказка, нацыянальная адметнасць, апісанне, метадалагічны прынцып.

The article is concerned with the guidelines for the description of the national identity of the Belarusian paremiological fund: the distinction of the national and cultural peculiarities and national and language peculiarities of proverbs or particular elements of their internal structure; in consideration of the national identity of foreign and common with other languages proverbs; synchronic approach to the description of the national peculiarities of proverbs; the requirement for a high degree of representativeness of the paremiological material; the ability to measure the degree of national identity of the paremiological fund of the language.

Keywords: the Belarusian language, paremiological fund, proverb, national peculiarity, description, methodological approach.

Прыказка – гэта ўзнаўляльная, устойлівая ў маўленні фраза, сінтаксічна эквівалентная сказу, якая паводле лагічнай формы адпавядае закончана-му суджэнню, не патрабуе для разумення свайго зместу ніякага кантэксту (з’яўляецца аўтасемантычнай), мае абагульнена-ўніверсальны змест і характарызуецца адсутнасцю асацыяцыі з індывідуальна-аўтарскім паходжаннем. Прыказкі не належаць да адзінак фразеалагічнай падсістэмы мовы, вылуча-

юцца ў мове ў асобную катэгорыю, з'яўляюцца адной з разнавіднасцей афарыстычных адзінак мовы [1, с. 47].

Вызначэнне нацыянальнай спецыфікі парэміялагічнага фонду беларускай мовы з'яўляецца адной з актуальных праблем беларускага мовазнаўства [2–4]. У цяперашні час выпрацоўваюцца метадалагічныя падставы яе вырашэння [5; 6], у тым ліку і ў прыкладным аспекце [7].

Спецыяльных даследаванняў, прысвечаных метадалогіі вызначэння аб'ёму і складу нацыянальнага кампанента прыказкавага фонду беларускай мовы, акрамя яе лінгвакраіназнаўчага апісання, не праводзілася, [8; 9]. Нацыянальная адметнасць адзінак парэміялагічнага фонду беларускай мовы апісваецца пры іх этналінгвістычным, лінгвакультуралагічным, этымалагічным, параўнальна-гістарычным, супастаўляльным вывучэнні [10–13]. Трэба адзначыць, што пры гэтым нацыянальны кампанент даволі часта неапраўдана перабольшваецца за кошт кваліфікацыі ў якасці ўласна беларускіх тых прыказкавых адзінак, што з'яўляюцца агульнымі для беларускай і іншых моў [14–17]. У такіх выпадках звычайна не ўлічваюцца іншамоўныя аналагі беларускіх прыказак, адлюстраваныя ў парэміяграфічных крыніцах [18–22].

Нацыянальная адметнасць парэміялагічнага фонду беларускай мовы, зыходзячы з нашых папярэдніх даследаванняў [23–33], павінна вызначацца на падставе шэрагу наступных ўзаемаабумоўленых метадалагічных палажэнняў (прынцыпаў).

1. Прадметам апісання нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы павінны быць не толькі асобныя прыказкавыя адзінкі, што адлюстроўваюць нацыянальную культуру як цэласныя моўныя знакі, але таксама асобныя элементы прыказкавай структуры ці зместу, ужыванне якіх у прыказках можа быць дэтэрмінавана адлюстраваннем пэўных фактаў ці асаблівасцей нацыянальнай культуры (у гэтым сэнсе прыказкі разглядаюцца не толькі як моўныя знакі, але і як фразавыя тэксты). Наяўнасць нацыянальна адметных асобных элементаў у структуры ці змесце прыказкі маркіруе яе як нацыянальна адметную адзінку ў складзе парэміялагічнага фонду беларускай мовы.

2. Нацыянальная адметнасць парэміялагічнага фонду беларускай мовы складаецца не толькі з наяўнасці фонавай (нацыянальна-культурнай) семантыкі ў плане зместу прыказак ці асобных іх структурных элементаў (г. зн. з адлюстравання ў прыказках ці іх асобных элементах фактаў гісторыі, матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў і інш.), але і з рэалізацыі як у парэміялагічным фондзе, так і ў складзе асобных прыказак спецыфічных, уласцівых толькі беларускай мове адзінак (г. зн. з нацыянальна-моўнай дэтэрмінаванасці як самога мноства прыказак, так і элементаў іх унутранай будовы).

3. Пры вызначэнні нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы аб'ектам даследавання павінны быць не толькі ўласна

моўныя паводле паходжання прыказкавыя адзінкі, але і агульныя з іншымі мовамі, і запазычаныя з іншых моў прыказкі, многія з якіх асімілявалі ў беларускай мове, набылі ў ёй нацыянальна-моўную ці нацыянальна-культурную афарбоўку (адметнасць) асобных элементаў структуры і зместу, дзякуючы чаму ўспрымаюцца носьбітамі беларускай мовы як уласна беларускай адзінкі.

4. Пры вылучэнні ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы спецыфічных (нацыянальных) адзінак мэтазгодна выкарыстоўваць толькі сінхронічны падыход, г. зн. проціпастаўляць, з аднаго боку, прыказкі, якія сустракаюцца толькі ў беларускай мове (не фіксуюцца ў іншых мовах), а з другога боку – прыказкі, якія з’яўляюцца агульнымі для беларускай мовы і іншых моў (г. зн. сустракаюцца не толькі ў беларускай мове, а хоць бы ў адной з іншых моў). Сінхронічны падыход дазваляе ўнікнуць супярэчнасцей дыяхранічнага аналізу, які шмат у якіх выпадках не дазваляе аб’ектыўна вызначыць уласна моўнае паходжанне прыказак, а г. зн. адназначна аднесці тую ці іншую прыказкавую адзінку да спецыфічнай (нацыянальнай) часткі парэміялагічнага фонду мовы.

5. Апісанне нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду мовы будзе рэпрэзентатыўным толькі пры выкарыстанні такога фактычнага (моўнага) матэрыялу, у якім з найбольшай паўнатай прадстаўлены актуальныя для носьбітаў мовы прыказкавыя адзінкі. Да моўнага матэрыялу такога кшталту адносяцца: а) парэміялагічны склад сучаснай літаратурнай мовы, які змяшчае максімальную колькасць шырока ўжывальных (і, адпаведна, шырока вядомых) прыказак; б) парэміялагічны мінімум мовы, які змяшчае мінімальную колькасць найбольш ужывальных (і, адпаведна, найбольш вядомых) у цяперашні час прыказак; в) асноўны парэміялагічны фонд мовы, які змяшчае мінімальную колькасць найбольш ужывальных (і, адпаведна, найбольш вядомых) прыказак на працягу апошніх некалькіх стагоддзяў функцыянавання мовы. Усе вызначаныя групы прыказкавых адзінак з’яўляюцца аб’ектыўна абмежаванымі паводле лінгвістычна значных крытэрыяў іх вылучэння. Так, аб’ём і якасныя параметры парэміялагічнага складу сучаснай літаратурнай беларускай мовы дэтэрмінаваны функцыянальна (ужывальнасцю ў межах літаратурнай формы мовы), парэміялагічнага мінімуму беларускай мовы – дыяхранічна (вядомасцю і ўжывальнасцю ў пэўны гістарычны перыяд развіцця мовы, у тым ліку і цяперашні), асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы – сінхронічна (вядомасцю і ўжывальнасцю ў розныя гістарычныя пярэды развіцця мовы на працягу доўгага часу і па сённяшні дзень).

6. Вымярэнне ступені нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы магчыма толькі шляхам супастаўлення ўдзельнай вагі нацыянальна-моўна і нацыянальна-культурна маркіраваных прыказак у межах нацыянальнага і іншанацыянальнага кампанентаў парэміялагічнага фонду мовы на матэрыяле трох аб’ектыўна абмежаваных груп прыказка-

вых адзінак (парэміялагічнага мінімуму, асноўнага парэміялагічнага фонду, парэміялагічнага складу літаратурнай мовы). Характар ступені нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы будзе прама залежыць ад суадносін удзельнай вагі нацыянальна-моўна і нацыянальна-культурна маркіраваных прыказак у межах нацыянальнага і іншанацыянальнага кампанентаў. Дынаміка ступені нацыянальнай адметнасці парэміялагічнага фонду беларускай мовы будзе прама залежыць ад карэляцыі нацыянальна-моўна і нацыянальна-культурна маркіраваных прыказак у парэміялагічным мінімуме, асноўным парэміялагічным фондзе, парэміялагічным складзе літаратурнай мовы.

Літаратура

1. Іваноў, Я.Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2017. – 208 с.
2. Иванов, Е.Е. Белорусская паремиялогия и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е.Е. Иванов // Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии : [kollektive Monographie] / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E.M.A.-Universität, 2013. – S. 111–116.
3. Иванов, Е.Е. Белорусская паремиялогия и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е.Е. Иванов // XV Міжнародны з’езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г. : тэзісы дакладаў : у 2 т. / рэдкал.: А.А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – Т. 1 : Мовазнаўства. – С. 322–333.
4. Петрушэўская, Ю.А. Размежаванне агульнага і спецыфічнага ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы як актуальная праблема мовазнаўства / Ю.А. Петрушэўская // Актуальные проблемы преподавания иностранных языков в высшей школе Республики Беларусь : материалы IV Респ. науч. Интернет-конф., Могилев, 24 ноября – 23 декабря 2016 г. / редкол.: Н.М. Савченко (пред.) [и др.]. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2017. – С. 188–191.
5. Іваноў, Я.Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я.Я. Іваноў // Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. ст. / редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.
6. Іваноў, Я.Я. Фразеалогія, парэміялогія, афарыстыка беларускай мовы і іх сувязі з іншымі мовамі як напрамак даследаванняў навуковай школы па беларускаму і агульнаму мовазнаўству ў МДУ імя А.А. Куляшова (1995–2015) / Я.Я. Іваноў // Итоги научных исследований ученых МГУ имени А. А. Кулешова 2015 г. : материалы науч.-метод. конф., Могилев, 25 января – 4 февраля 2016 г. / под ред. Е.К. Сычовой. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2016. – С. 91–93.

7. Иванов, Е.Е. Белорусские пословицы в контексте европейской паремологии (о русско-немецко-белорусском словаре пословиц с иноязычными параллелями) / Х. Вальтер, Е.Е. Иванов, В.М. Мокиенко // Актуальные проблемы филологии и методики преподавания филологических дисциплин : сборник научных статей / под ред. А.М. Макаревича. – Могилёв : МДУ имени А.А. Куляшова, 2015. – С. 209–214.
8. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.
9. Іваноў, Я.Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я.Я. Іваноў // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) / С.Ф. Іванова, Я.Я. Іваноў, Н.Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
10. Петрушэўская, Ю.А. Нацыянальна-культурны кампанент парэміялагічнага фонду беларускай мовы як прадмет этналінгвістыкі, лінгвакультуралогіі і лінгвакраіназнаўства (аналітычны агляд) / Ю.А. Петрушэўская // Славянская міфалогія і этнолінгвістыка : сб. науч. статей / редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2015. – С. 216–218.
11. Петрушэўская, Ю.А. Параўнальна-гістарычны аналіз прыказак і выяўленне іншамоўных адзінак у парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю.А. Петрушэўская // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015 : сб. науч. статей / под ред. Е.Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2016. – С. 157–160.
12. Петрушэўская, Ю.А. Суцэстаўляльнае і тыпалагічнае вывучэнне парэміялагічных адзінак беларускай мовы (кароткі аналітычна-бібліяграфічны агляд) / Ю.А. Петрушэўская // Итоги научных исследований ученых МГУ имени А.А. Кулешова 2015 г. : материалы науч.-метод. конф., Могилев, 25 января – 4 февраля 2016 г. / под ред. Е.К. Сычовой. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2016. – С. 103–105.
13. Петрушэўская, Ю.А. Вывучэнне нацыянальна-культурнага кампанента ў парэміялагічным фондзе беларускай мовы / Ю.А. Петрушэўская // Труды БГТУ Серия 4. Принт- и медиатехнологии. – 2019. – № 1(217). – С. 123–129.
14. Петрушэўская, Ю.А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Адна галава добра, а дзве лепш* / Ю.А. Петрушэўская // Вестник Минского гос. лингв. ун-та. Серия 1. Филология. – 2015. – № 5(78). – С. 84–96.
15. Петрушэўская, Ю.А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *З вялікага грому малы дождж* / Ю.А. Петрушэўская // Родные слова. – 2016. – № 1. – С. 44–47.
16. Петрушэўская, Ю.А. Пра сферу ўжывання і паходжанне прыказкі *Хто мажа, той і едзе* / Ю.А. Петрушэўская // Вестник Полоцкого гос. ун-та. Серия А, Гуманитар. науки. – 2016. – № 2. – С. 138–144.
17. Петрушэўская, Ю.А. Інтэрнацыянальны характар прыказкі *У добры час сказаць, а ў ліхі намаўчаць* / Ю.А. Петрушэўская // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – V : сб. науч. статей / под ред. Е.Е. Иванова. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2018. – С. 123–128.

18. Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch / Я.Я. Іваноў, Н.К. Раманова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2006. – 108 с.
19. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е.Е. Иванов, В.М. Мокиенко. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулепова, 2007. – 242 с.
20. Польска-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / С.Ф. Иванова, Я.Я. Іваноў ; прад. і ўступ. артыкул Я.Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – 192 с.
21. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / І.С. Дубасова, С.Ф. Иванова, Я.Я. Іваноў, Н.П. Пятрова, С.А. Пушкарэва ; пад рэд. Я.Я. Иванова. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2009. – 240 с.
22. Іваноў, Я.Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамовных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я.Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2011. – 164 с.
23. Петрушевская, Ю.А. Проблема определения универсального и национального в паремиологической системе языка / Ю.А. Петрушевская // Куляшоўскія чытанні : матэрыялы Міжнарод. науч.-практ. конф., Могилев, 26–27 апреля 2012 г. / редкол.: Е.А. Болтовская [и др.]. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулепова, 2012. – С. 228–231.
24. Petruševskaja, Ju.A. Универсальное и национальное в составе пословиц современного белорусского литературного языка / Ju.A. Petruševskaja // Wort – Text – Zeit XII. Die Phraseologie im Idiolekt und im System der slawischen Sprachen. Zum 200. Geburtstag von Taras Grigor'evič Ševčenko. Szczecin – Greifswald, 14.–17.11.2013. / E.M.A.-Universität Greifswald, Institut für Slawistik ; Hrsg. v. H. Walter und M. Hordy. – Greifswald, 2013. – S. 79–80.
25. Петрушевская, Ю.А. Интернациональные, заимствованные и исконно языковые единицы в составе паремиологического фонда современного белорусского языка / Ю.А. Петрушевская // Вестник Новгородского гос. ун-та. Серия “Филологические науки”. – 2014. – № 77. – С. 123–126.
26. Петрушэўская, Ю.А. Праблемы вывучэння ўніверсальнага і нацыянальнага ў беларускай парэміялогіі / Ю.А. Петрушэўская // Актуальныя праблемы філалогіі і метадыкі выкладання філалагічных дысцыплін : зб. навук. артыкулаў / пад рэд. А.М. Макарэвіча. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2015. – С. 243–249.
27. Петрушэўская, Ю.А. Паняцце парэміялагічнага фонду мовы і прынцыпы яго дыферэнцыяцыі (у сувязі з вызначэннем ўніверсальнага і нацыянальнага кампанентаў у парэміялагічнай сістэме мовы) / Ю.А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2015. – Вып. 1(6). – С. 100–106.
28. Петрушевская, Ю.А. К проблеме исследования универсального и национального в белорусской паремиологии / Ю.А. Петрушевская // Студіі з філалогіі та журналістыкі : зб. навук. прац / редкол.: Н.Ф. Венжынович (відп. ред.) [та ін.]. – Ужгород : Гражда, 2016. – Вып. 4. – С. 143–145.
29. Петрушэўская, Ю.А. Аб дыферэнцыяцыі парэміялагічнага фонду беларускай мовы ў сувязі з вызначэннем яго ўніверсальнага і нацыянальнага кампанентаў / Ю.А. Петрушэўская // Славянская фразеология в синхронии и диахронии : сб. науч. статей / редкол.: В.И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ имени Ф. Скорины, 2016. – Вып. 3. – С. 106–109.

30. Петрушэўская, Ю.А. Да праблемы размежавання ўніверсальнага і інтэрнацыянальнага ў парэміялагічным фондзе мовы / Ю.А. Петрушэўская // Універсальное и национальное в языковой картине мира : материалы II Междунауч. конф., Минск, 14–15 октября 2016 г. / редкол.: Н.В. Фурашова (отв. ред.) [и др.]. – Минск : МГЛУ, 2017. – С. 193–196.
31. Петрушэўская, Ю.А. Да праблемы вызначэння нацыянальнай адметнасці прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю.А. Петрушэўская // Філолагічны часопіс. – 2018. – Вып. 2(12). – С. 70–75.
32. Петрушэўская, Ю.А. Нацыянальная адметнасць прыказкавага фонду беларускай мовы / Ю.А. Петрушэўская // Ученые записки Витебского гос. ун-та имени П.М. Машерова. – 2018. – Т. 27. – С. 150–154.
33. Петрушэўская, Ю.А. Нацыянальна-культурны кампанент у складзе ўніверсальных (як разнавіднасці інтэрнацыянальных) прыказак сучаснай беларускай літаратурнай мовы / Ю.А. Петрушэўская // Романовские чтения – 13 : сб. статей / под общ. ред. А.С. Мельниковой. – Могилев : МГУ имени А.А. Кулешова, 2019. – С. 137–139.